

IVAN IVLAMPIE

Lector Doctor, Catedra de Filosofie
Facultatea de Istorie și Filosofie
Universitatea "Dunărea de Jos" Galați

O PERSPECTIVĂ AXIOLOGICĂ ÎN ÎNȚELEGEREA ADEVĂRULUI
An axiological perspective in the understanding of truth

Abstract

The axiological perspective concerning the truth reveals the deeply subjective nature of this object of the theoretical conscience. It can disappoint the reader by giving the impression that the truth is something subjective, arbitrary, as long as it is the object of some norms subjectively instituted. The truth, understood as value, is arbitrary in the sense in which it is not justifiable in relation to reality, but to certain founding conventions connected with theoretical interests. First of all, the truth appears from our deep need of conventions. But, at the same time, the truth is not autonomous towards reality, in the sense in which it finds its foundation in relation to reality, fact that has determined the conceptual investigation of this theoretical value. This second sense is not a secondary one in relation to the axiological perspective, bounded to the strict gnoseological domain, where the validation of propositions and all theoretical reasoning has a fundamental importance.

Key words: axiology, value, truth, norm, convention

Pe scara timpului, adevărul și-a edificat în chip robust înțelesul teoretic, iar în orice prezentare a subiectului ne întâlnim cu paragrafe și probleme de referință aproape identice: conceptul de adevăr; tipurile adevărului; teorii și criterii ale adevărului etc¹ Cel ce propune spre analiză tema recunoaște natura ei ca fiind una gnoseologică/epistemologică, iar din felul

cum e abordat subiectul rezultă că se are în vedere **conceptul** de adevăr. Nu este, însă, adevărul o **valoare** umană, ce prezidează activitățile teoretice, așa cum alte valori prezidează comportamentul social ori pe cel al sensibilității umane?

Abordarea axiologică a adevărului pare a se lovi de o caracteristică fundamentală a acestuia: obiectivitatea. Cerința obiectivității, ca o garanție a manifestării adevărului, reclamă eliminarea pe cât de mult posibil a subiectivității cercetătorului în actul său teoretic. Or, înțeles ca valoare, adevărul intră în război cu obiectivitatea și de aceea epistemologii preferă o abordare conceptuală.

¹ Vezi, de ex., lucrările: Șt. Georgescu, Mircea Flonta, Ilie Pârnu (coordonatori) *Teoria cunoașterii științifice*, Editura Academiei, București, 1982; H Schnädelbach, E. Martens (editori) *Filozofie. Curs de bază*, Editura Științifică, București, 1999;

Dar, înainte de toate, adevărul este o valoare. Curentul neokantian al Școlii de la Baden, prin Windelband și Rickert, valorificând distincția kantiană dintre existență și normă, indică faptul că valorile nu aparțin realității, ci imperiului normei (*sollen*-ului). Esența, semnificația valorii constă în valabilitate (*Geltung*). Ce anume constituie valabilitatea în cazul adevărului, ca valoare teoretică? Răspunsul clasic a condus la teoria adevărului corespondență: cea ce spunem, spre a fi adevărat, **trebuie** să corespundă realității. Cu alte cuvinte avem adevărul ori de câte ori ne subordonăm imperativului acestei norme. Charles S. Peirce, care nu s-a temut de abordarea subiectivistă a adevărului, prin teoria sa a consensului, dezvoltă în *Fixarea convingerii* ideea că, față de alte metode subiective, metoda științifică prezintă avantajul că instanța în raport cu care se *confruntă* o convingere în vederea „fixării” este realitatea. Realitatea, prin *confruntare* cu ea, întemeiază între noi consensul, constituie adică valabilitatea.

Acest caz este funcțional pentru judecăți sau propoziții logice. Ce se întâmplă însă la nivelul sistemelor teoretice, în cadrul cărora orice nou enunț trebuie să fie *confruntat* cu totalitatea enunțurilor existente? Valabilitatea ia naștere, în acest caz, prin impunerea coerenței drept criteriu al adevărului. Și în această situație putem lesne observa faptul că adevărul ca valoare stă sub imperativul normelor, a ceea ce **trebuie să fie și nu ceea ce este**.

Față de cele afirmate mai sus, ideea pare șocantă, poate chiar prin incoerență.

La nivelul coerenței, al confruntării enunțurilor între ele, corespondența cu realitatea devine inoperantă. Această situație, reflectată de experiența pozitivă a sofștilor, a condus la descoperirea imperiului normativității în ordinea raționalității. Această descoperire, care a însemnat apariția logicii, îi aparține lui Aristotel. Legile gândirii logice – principiul

necontradicției, al terțului exclus și al identității – reprezintă *sollen*-ul în raport cu care se confruntă validitatea raționamentelor.

Ce trebuie să observăm până acum? Pare evident faptul că toate cerințele – fie ale așa-zisului adevăr corespondență sau a celui reprezentat de coerență – sunt rezultatul unui consens subiectiv, al unei dorințe unanime a oamenilor de a coincide între ei în aspirația lor spre adevăr, în ultimă instanță spre înțelegere, ceea ce dă un contur generos teoriei pragmatiste despre adevăr. La nivelul ideal, al unei anchete generale, nu e credibil că poate exista un om care, prin absurd, ar dori ca partenerii de dialog să-i răspundă cu afirmații care nu corespund realității. E ca și cum, printr-o anchetă generală, ajungând să-i interogăm pe toți semenii dacă doresc să fie tratați totdeauna ca persoane și niciodată ca indivizi privați de libertate, descoperim că există și astfel de iraționali. Individual, omul nu-și asumă o astfel de iraționalitate, observă Kant, de aceea în plan moral e posibil și devine *obiectiv* imperativul categoric și subiectiv că trebuie să fie mereu tratat ca scop și în nici o împrejurare ca mijloc. Corespondența cu realitatea, în cazul cunoașterii, reprezintă un imperativ categoric *obiectiv* tocmai datorită faptului că noi toți, oamenii tuturor timpurilor, **dorim** să ne raportăm față de ceea ce este întocmai cum este ceea ce este. Din această dorință ne-am făcut o normă, conștientizată și promovată teoretic de Aristotel, de medievali și de alți epistemologi contemporani. Dorința subiectivă a fiecărui om de a aspira spre adevăr, dorința banală de a nu fi mințit, devenind normă, căpătând statut de valabilitate (*Geltung*), pare a deveni și o exigență spre obiectivitate, răstălmăcită de teoreticienii cunoașterii ca război total față de implicațiile subiective în actul epistemic. Se „uită” astfel că adevărul, ca valoare, stă în primul rând sub imperativul normelor, **a ceea ce trebuie să fie și nu ceea ce este**. Numai că, exigența primordială a *ceea ce trebuie* coincide fatal

cu cerința desemnării exacte a *ceea ce este*, dând astfel naștere, în mod nereflectat, unui nou înțeles valabilității, ca obiectivitate teoretică însoțită de imperativul excluderii totale a subiectivității. Acest fapt a determinat tratarea adevărului din perspectiva conceptului și nu a valorii, a dorinței general-umane de a consemna întocmai ceea ce este. Or, noi nu vedem decât că întreaga subiectivitate umană este implicată în revelarea adevărului, și că această implicare normativă ne dă adevărul.

Dacă în ordinea judecării, confruntarea cu realitatea devine un imperativ categoric, atunci ce se întâmplă la nivelul raționamentelor, argumentărilor? Am văzut că acolo devine operantă coerența. Tot Aristotel descoperă norme rezonabile, principiile logice, care la o analiză atentă se dezvăluie a fi expresii ale unor dorințe generice ale naturii umane. Oamenii greșesc în argumentare atunci când nu respectă identitatea termenilor, sau atunci când, după o pornire patetică, cu intenția de a capta și adormi spiritul interlocutorului, introduc în discurs afirmații contradictorii. Exigența identității și necontradicției are la bază dorința, firească în fond, ca oamenii să nu altereze identitatea lucrurilor și să nu se exprime contradictoriu în privința proprietăților lor. Or, oamenii, în pornirea lor discursivă, alterează identitatea lucrurilor, iar exprimarea proprietăților, de cele mai multe ori, lasă de dorit.

Dorința firească de coerență a dat naștere filosofiei eleate. Ca anticipare a logicii aristotelice, Parmenide îndrăznește să definească metaforic normele acceptabile rațional ale gândirii ființei: nu putem gândi ființa decât prin nota ei caracteristică – *ființa este*. Contradictoria – *ființa nu este* – e inacceptabilă rațional. Când Parmenide susține apoi că ființa e una, adică nu cunoaște multiplicitatea, devenirea, mișcarea, el afirmă identitatea înțelesului lui *a fi*: acest înțeles nu poate deveni, dacă ar deveni ar primi atributul nimicului, ceea ce e contradictoriu. E ca și cum atunci când aș

afirma că acest text *este* citit de tine tu ai înțelege că el *nu este* citit, ceea ce e absurd. Dar exemplul acesta pueril poate fi depășit printr-un altul, tocmai în virtutea consecințelor: dacă *a fi* și-ar altera identitatea, adică ar primi nota contradictorie *a nu fi*, atunci din expresia „Războiul stelelor este în plină desfășurare” fiecare ar înțelege orice. Or, noi nu înțelegem orice, ci înțelesul exact al evenimentelor datorită faptului că discursul nostru se află sub controlul normelor ce impun coerența. Pentru mulți pare de neînțeles de ce săgeata lui Zenon care zboară stă pe loc: într-adevăr, în intervalul de timp în care ea se agită spre țintă nu-și schimbă identitatea („stă pe loc”, zboară ca săgeată, fără a suferi vreo metamorfoză), decât poate în scenarii magice, demne de regizorii Hollywood-lui.

Încă o dată observăm cazul în care implicarea lui **ceea ce trebuie** e necesar să coincidă cu **ceea ce este** întru dobândirea autentică a valorii de adevăr. Această aparentă lipsă de dihotomie între normă și existență a permis tratarea adevărului doar sub aspectul conceptual și nu valoric, al dezirabilității umane. Atunci când vor exista intenții de recuperare a planului subiectiv, va fi vorba, în schimb, nu de un adevăr gnoseologic, ci de unul existențial. Va fi avut în vedere nu adevărul teoretic despre ceea ce este, ci adevărul despre valabilitatea, prețuirea (*Geltung*) existenței unice a persoanei umane. Acest din urmă adevăr scapă normelor logice și gnoseologice ale umanității generice, sfera sa de „înțelegere” e legată de revelații ce implică înlănțuiri cu întregul sistem al valorilor și de opțiunea pentru o anumită ierarhie a valorilor.

Deschiderea oferită de perspectiva axiologică în înțelegerea adevărului constă în reevaluarea subiectivității umane în actul cognitiv. Valoarea, ca expresie a unei dorințe subiective, își dobândește valabilitatea generală într-o **cerință imperativă** care îi strânge laolaltă pe

oameni în adeziuni sau aspirații colective. Ce anume îi determină pe oameni să coincidă în experiențe axiologice fondatoare și neerodate de timp ? Să analizăm două soluții explicative clasice în domeniul experienței morale și, apoi, revenim cu sugestii bazate pe analogii la chestionarea experienței cognitive.

O primă soluție îi aparține lui Rousseau. Acesta consideră că principiile care stau la baza acțiunilor umane, și după care ele sunt judecate ca fiind bune sau rele, se înrădăcinează în pornirile conștiinței ale inimii. Pe iubire și ură se întemeiază binele și, respectiv, răul. Dacă avem impresia că *dreptatea* sau *bunătatea* sunt cuvinte abstracte, creații ale gândirii, nimic mai fals, deoarece aceste două concepte sunt rezultatul unor ordonări ale proceselor noastre primare. Prin ea însăși, **rațiunea nu poate** făuri nici o lege naturală, fără a se bizui pe sentimentele noastre naturale. Iubirea de oameni, derivată din iubirea de sine, este un principiu de dreptate umană. Dacă este valabil preceptul de a trata semenul așa cum vrem să fim noi tratați, atunci el derivă din dorința propriei bunăstări. Pentru a nu suferi, eu vreau ca nici altul să nu sufere, *mă interesez de el din iubire pentru mine*. Ca valoare, **binele** se întemeiază pe sentimentul înnăscut al compasiunii față de sine, sentiment mediat și de repulsia față de suferința ființelor sensibile.

Așadar, prin constituție, firea umană e predispusă aspirației spre valorile binelui sau ale dreptății și spre convertirea acestei aspirații, prin actul constituțional al coincidenței, în norme morale sau juridice de conviețuire, care să implice responsabilitățile de rigoare. Teoria este foarte veche. În platonism, dispoziția comportării morale era întipărită de modul în care sufletul contemplant Ideile, și implicit Ideea de Bine, înainte de întinare, pe când în creștinism predispoziția era dependentă de natura teantropică, de chipul și asemănarea omului cu divinitatea.

Despre cea de-a doua soluție avem deja, mai sus, câteva aluzii. Este vorba de paradigma morală kantiană. Filosoful german, urmărind să postuleze o normă ideală de comportare umană, observă că **intențiile** ființelor raționale sunt de două feluri:

- îndreptate spre bunuri materiale ele se definesc drept mijloace sau scopuri relative, pentru că fac obiectul bunului nostru plac, de aici rezultând faptul că normele care ne satisfac înțelegerea în raport cu lucrurile se bazează pe imperative ipotetice. De aceea, în privința valorilor economice, vitale, politice, normativitatea nu este constângătoare, ci condiționată, adică beneficiară de libertăți incontrollable, libertăți care nu impun stringent coincidența oamenilor, ca în următoarele exemple: „**dacă** vrei marfa «x», **atunci** trebuie să muncești/economisești atâta”, sau „**dacă** vrei să elimini colesterolul, **atunci** trebuie să nu consumi...”, sau „**dacă** vrei reducerea fiscalității, **atunci** votează...”.

- îndreptate spre persoane, a căror valoare este absolută, și care determină o înțelegere bazată pe imperative categorice, pe acel **trebuie** necondiționat, care conferă noblețe ființei umane prin faptul asumării libere a constrângerii și a responsabilității.

După demonstrația vie a lui Socrate, care exclama în bazar că, *iată, există atâtea lucruri care nu-mi trebuie*, Kant nu ne invită să ne eliberăm de acele bunuri ce sunt mijloace sau scopuri relative spre a dobândi libertatea autentică, necondiționată de înclinațiile și judecățile noastre relative. El doar ne interzice să dorim aceste bunuri atunci când aspirația spre ele nesocotește persoana umană. Dorința fiecărui om rațional este să fie mereu pretuit ca scop și niciodată ca mijloc. Dacă această dorință este a fiecăruia, atunci natura **rațională** a omului, luând cunoștință de acest fapt, devine fondatoarea valorii binelui ori a valorii dreptății sub aspectul imperativului categoric. Cu alte cuvinte, oamenii coincid doar ca ființe raționale în formularea unor

norme cu valabilitate indiscutabilă în promovarea comportamentului cotidian.

Cele două soluții privind normarea comportamentului uman au evidențiat sursa subiectivă a actului normativ, care își dobândește legitimitatea (adică o valabilitate de natură constrângătoare) fie dintr-o predispoziție naturală a omului de a coincide în aspirații, fie dintr-o putere a rațiunii de a generaliza aspirațiile colective și de a le impune unor ființe luminate.

În experiența cognitivă există iluzia că omul nu e constrâns de om în normarea spuselor sale despre realitate, ci de realitatea însăși, fapt ce a indus iluzia obiectivității. În această experiență constrângerea este tot umană, rezultat al dorinței colective de înțelegere, dorință fondatoare de principii și reguli logice. Din această perspectivă trebuie regândit poemul lui Parmenide despre natură.

Cele două căi de investigare pe care le putem gândi reprezintă o alegorie în care exegeții textului parmenidean citesc modul unic și autentic în care putem gândi și vorbi despre ceea ce este. Pe acești exegeți ia uimit schimbarea de accent pe care Parmenide o introduce în filosofare și ei s-au lăsat fascinați de misterioasa ființă și de calitățile sale. Dar, în lumina axiologiei, merită să interpretăm cele spuse despre *calea Convingerii* (*ce întovărășește Adevărul*) nu ca un discurs despre *a fi*, despre faptul că ceva există, ci, în primul rând, un discurs despre calea **normală** de gândire și de vorbire și care din capul locului exclude gândirea nimicului. Pasaje din poem par a fi lupte titanice de a ne constrânge să urmăm calea normală de cercetare a adevărului, care stă sub Lege și Dreptate și este departe de căările obișnuite ale oamenilor. Despre muritorii neștiutori, citim că ei *orbecăiesc*, că sunt purtați pe cale *ca niște surzi și orbi, dezorientați, gloată fără judecată, în ochii căreia a fi și a nu fi e tot una și nu-i tot una, pentru care în fiecăruia e o cale de întoarcere*. Or, tu, odată ce te afli pe calea justă și dreaptă, pe care există un far călăuzitor (*este același*

lucru a gândi și a fi), nu te mai poți abate spre cealaltă cale, unde „norma” e dată de un *ochi ce nu vede*, de o *ureche plină de vuet*, ci judecă rațional *această mult-contestată respingere pe care am preferat-o*.

În vremea lui, Parmenide nu a avut la dispoziție o viziune clară asupra lucrurilor pe care dorea să le exprime (deși îi era clar ce trebuie combătut – *calea cea falsă de investigație*) și nici un aparat conceptual ca să-l ajute în acest sens. Axiologia ne ajută să observăm că el dorea să instituie normele gândirii raționale pe care trebuie să le urmeze toți oamenii spre a se afla într-o dreaptă și justă vorbire. Cum am atras atenția ceva mai sus, a fost nevoie să treacă un val de gândire sofistă pentru ca acest deziderat general uman să fie împlinit de Aristotel. Rațiunile pentru care Parmenide a vorbit astfel despre ființă și despre determinările sale țin de normele unei gândiri raționale. Cu riscul de a ne repeta, observăm în noi toți dorința de a vorbi despre un lucru fără a-i modifica în timpul dezbaterii înțelesul (identitatea): ca înțelesul el este unu, înțelesul este etern, nenăscut, neperitor, continuu, indivizibil, nemișcat și limitat. Ce s-ar întâmpla dacă într-un discurs despre săgeată aceasta și-ar altera înțelesul, s-ar diviza în înțelesuri multiple, contradictorii, fluctuante, nelimitate? Pare evident că între noi n-ar mai exista nici o punte de înțelegere. Acest fapt a dorit Parmenide să-l illustreze prin deloc misterioasa lui ființă.

Ca persoane raționale, atunci când dorim să ne aventurăm pe calea Convingerii ce întovărășește Adevărul în investigarea lucrurilor, trebuie să ne supunem normelor (convingerilor noastre raționale), coerciție ce aparține subiectivității umane și nicidecum naturii lucrurilor. Adevărul ține de această aventură subiectivă, la fel cum de aceeași aventură ține și minciuna, dar într-un mod mult mai evident. Faptul că adevărul a fost deseori asociat cu obiectivitatea, că el ar sta cumva în puterea lucrurilor și nu în puterea subiectivității de a

Analele Universității Dunărea de Jos

gândi rațional, este un fapt secundar, o nouă dorință subiectivă, epistemologică de data aceasta (și nu logică), de a nu fi strecurate în cercetare alte interese, decât cele ale gândirii pure (neutre) a obiectului. Toate aceste norme logice și epistemologice ne călăuzesc pe calea adevărului, iar spiritul care se aventurează pe acest drum nu le poate nesocoti, se supune liber coerciției lor călăuzitoare, fapt care duce la prosperitatea colectivității umane.

Colectivitatea, în înțeles axiologic, desemnează nu numai locuitorii de ieri și de azi ai planetei, ci și acei locuitori virtuali, care trebuie să se bucure în egală măsură de câmpul rodnic al satisfacțiilor deziderative. Dar, în zilele noastre, cultivarea ca mijloc de accesare la puterea politică a libertăților individuale excesive (private, așadar, de înțelesul singular al acestei valori) a condus, pe de o parte, la supremația banului, ca valoare economică și mijloc al satisfacțiilor libertine iar, pe de altă parte la exterminarea constrângerilor care emană din dorința fiecărui om de a nu fi ucis, furat, mințit, îmbolnăvit, îngrozit, terorizat, nedreptățit ș.a.m.d. Acest fapt e posibil, cu tot câștigul de raționalitate, tocmai datorită

Filosofie

rătăcirii buimace a muritorilor neajutorați, *hoarde fără judecată, care cred că a fi și a nu fi sunt și nu sunt același lucru și pentru care în fiecare lucru e o cale de întoarcere.*

Bibliografie

- Banu, Ion (coord.), *Filosofia greacă până la Platon*, vol I, partea a II-a, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979;
- Botezatu, Petre (coord.) *Adevăruri despre adevăr*, Editura Junimea, Iași, 1981;
- Botezatu, Petre, *Constituirea logicității*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1983;
- Șt. Georgescu, Mircea Flonta, Ilie Pârnu (coordonatori) *Teoria cunoașterii științifice*, Editura Academiei, București, 1982;
- Guthrie, W.K.C., *O istorie a filosofiei grecești*, vol.2, Editura Teora, 1999;
- Kant, Immanuel, *Critica rațiunii practice*, Editura științifică, București, 1972;
- Rousseau, Jean-Jeaques, *Discurs asupra inegalității dintre oameni*, Incitatus, 2001;
- H Schnädelbach, E. Martens (editori) *Filozofie. Curs de bază*, Editura Științifică, București, 1999;
- Vianu, Tudor, *Filosofia culturii și teoria valorilor*, Nemira, 1998.